

Андрій Окара

(Москва)

КОНСТАНТИНОПОЛЬ – КИЇВ: ВІЗАНТІЙСЬКА СПАДЩИНА ЯК ФАКТОР ПОБУДОВИ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

«Револуція Гідності» 2013–2014 рр., а також подальша російсько-українська «гібридна» війна поставили наново перед Україною та українським суспільством питання ідентичності – національної, регіональної, цивілізаційної, історичної, а також питання про цілепокладання національного розвитку, про зв'язок між майбутнім та минулим. Револуція відкрила «вікно можливостей», в якому стала реальною масштабна «корекція ідентичності», переформатування концептуального та смислового простору «національної ідеї», переобрання орієнтирів історичного розвитку.

Українська ідентичність, яка довгий час моделювалась як «лімітрофна», провінційна, другорядна, несуб'єктна, позбавлена універсалізму, здобула шанс на переосмислення та переформатування, а сама Україна отримала шанс на «перезавантаження» держави, а також на зміну власного геополітичного статусу та місця в контексті Східної Європи.

При цьому стало очевидним, що головні зміни, головне «перезавантаження» повинне відбутись не так з економічною структурою та політичною системою, як з гуманітарною сферою – усім тим, що дотичне до ідентичності, ідеології, цілепокладання, стратегії розвитку, культури та «Soft Power» України.

Однією з найменш осмислених у контексті української культурної свідомості є спадщина Візантійської імперії, яка згодом

частково транслиювалась на Київську Русь. Це при тому, що Україна об'єктивно (разом з Грецією та Росією) є головним спадкоємцем візантійської спадщини.

Спробуємо розглянути сфери, в яких візантійська культурна, релігійна та політична спадщина може стати у нагоді сучасній постреволюційній Україні.

Візантія як / та Європа

Під час «Революції Гідності» в якості орієнтира розвитку України проголошувалась «Європа», європейські цінності та вступ до Європейського Союзу. Але сам формат «європейськості» дещо розмитий, міфологізований і часто використовується як маніпулятивна технологія. Залишається без відповіді низка питань, пов'язаних із географічними, культурними та цивілізаційними кордонами Європи. Чи слід вважати невід'ємною складовою «Європи» та «європейських цінностей» Візантію та візантійську культурну спадщину? Чи є країни східнохристиянської традиції органічною частиною Європи? Чи східнохристиянська спільнота складає окрему цивілізацію – так само, як і західнохристиянська, чи є частиною єдиної європейської цивілізації? Який саме внесок Візантії у загальноєвропейську культуру?

Ці та інші питання стосовно ролі Візантії у загальноєвропейській історії не мають однозначної відповіді – через те, що ця імперія загинула 1453 року, а її культурні нащадки та продовжувачі – країни східнохристиянської традиції – були менш впливовими й у політичному, і в культурному відношенні. Крім того, сама Візантія була феноменом одразу для двох культурних традицій: античної (як грецької, так і римської) та християнської православної.

Тому роль історичної Візантії у генезі та розвитку загальноєвропейської культури є специфічною, не завжди прозорою та очевидною. Але для давньоруської та української культури пізніших періодів ця роль була визначальною. Слід зауважити на грецькому (греко-слов'янському) варіанті європейськості – окремішньому від романо-германського західнохристиянського. В Україні візантійський дискурс може розвиватися як інваріант європейськості,

тоді як у Росії навпаки – він розглядається переважно як антиєвропейський та євразійський чинник.

Імперія та Україна

Візантійське імперство дуже добре осмислене у російській політичній думці: імперія розглядається як земний образ («земна ікона») граду Божого. Російські мислителі міфологізують спадковість між Візантією та Московським царством, а потім і Російською імперією, інтерпретують пророцтво Філофея про Москву як Третій Рим. Візантія – одне із джерел натхнення для російського імперіалізму. Проте за своєю генезою та структурою влади російський імперіалізм укорінений не так у Візантії, як у Золотій Орді.

Україна, яка так довго боролася з російським та радянським імперіалізмом, виборюючи власну незалежність та самодостатність, не може, та й не має амбіцій успадкувати візантійську імперську ідеологію чи політичну модель. Але цей дискурс може вплинути на народження української суб'єктності, на уявлення про «катехон» як політичну реальність, яка має сотеріологічну функцію, тобто яка стоїть на перешкоді етичного зла.

За умов глобальної трансформації у Східній Європі, яка почалась з української Революції Гідності, є підстави розглядати Україну як новий потенціальний генератор універсальних імпульсів розвитку. Так, Київ може стати новим лідером одразу в чотирьох геокультурних вимірах, позбавивши цього неформального статусу Москву: у східнохристиянському (православному) світі, у слов'янському ареалі, у Балто-Чорноморському просторі, у пострадянському просторі.

Росія та Візантія

У контексті російської національно-культурної та державницької ідентичності фактор візантизму навпаки розглядався як концептуальний фундамент, а Російська держава – як містичний наступник Візантійської (Східної Римської) імперії. В офіційній державній ідеології образ Москви як «Третього Риму» знаменував

«продовження» Візантійської імперії. Тоді як в українському історіософському контексті Царгород (Стамбул) розглядається як просто реальне місто, а не як абсолютний сакральний символ.

Крім того, питання протекторату або навіть «повернення Царграду» («Константинополь должен быть наш») та контролю над Босфором стояло на порядку денному перед владою Російської імперії / СРСР з «грецького проекту» Катерини II та Г. Потьомкіна у другій половині XVIII ст. і до Ялтинського миру та завершення Другої світової війни у середині XX ст.

Тема Константинополя та Візантії була вкрай важливою і для російської культури та філософії XIX – початку XX століть (Константин Леонтьєв, Федір Тютчев, Федір Достоєвський, Микола Данилевський, Василій Розанов, кн. Євгеній Трубецькой та ін.).

Візантія та цивілізація

Проблематика цивілізаційної ідентичності є зараз однією з провідних у конструюванні різноманітних «національних ідей» та «державних ідеологій». Так, російська пропаганда та ідеологізована гуманітарна наука намагаються сконструювати «Російську цивілізацію», а Росію позиціонувати як країну-цивілізацію (аналогічно до Китаю, Індії чи Японії). Відбулася також спроба створити ідентичність «Русского Мира», яка б у собі поєднувала російський (великоросійський) етнонаціоналізм, псевдоімперіалізм та радянську спадщину. Все це стало також інформаційною зброєю у когнітивній та інформаційно-психологічній війні.

Тема цивілізаційної приналежності України також потребує нового осмислення. Розподіл цивілізацій на «Європейську» та «Російську» (або «Православну») є хибним та ідеологічно вмотивованим. Саме дискусія навколо цивілізаційної ідентичності України може розкрити нові ресурси для ідеології та практики модернізації країни. А візантійський спадок може стати одним із факторів оновлення ідентичності – у напрямку її універсалізації та знаходження власного місця у загальнолюдській історії.

Візантійська антропологія

Одним із головних надбань візантійської культури є новий антропологічний синтез, що реалізувався у богослов'ї та містичній практиці ісихазму. Патристичний синтез та афонські чернечі практики народили нову модель людини, засновану на «антропологічному максималізмі», стяжанні божественних енергій та уяві про повноцінне обоження. Слід зауважити, що саме подібні практики існували й існують до сьогодні на Афоні, з яким Україна мала прями і дуже конкретні зв'язки. Слід згадати українського богослова та ісихаста преп. Паїсія (Величковського), якому Україна, а також Росія та Молдова зобов'язані відродженням ісихазму у XVIII столітті.

Візантія та Київська Русь

Україні необхідне «перевідкриття Візантії». Не йдеться про те, аби проголосити себе спадкоємицею Візантійської імперії чи вивести ідеологію власного «великодержавництва» – все це і не ефективно, і непопулярно – насамперед, через російський приклад. Але саме візантійський досвід, який можна назвати досвідом «іншої Європи», відкриває перед Україною цікаву модель для розвитку власне української оновленої ідентичності. Ця ідентичність типологічно може бути схожою на ідентичність Давньої Русі та Великого князівства Литовського.

Крим як «маленька Візантія»

Кримський півострів за часів Катерини II та її «грецького проєкту» розглядався як «замінник» Візантії. Саме через це такою надзвичайною є його роль у російській політичній свідомості. Розуміння візантійсько-кримських взаємин та візантійської символології цього півострова може стати у нагоді для побудови адекватної та ефективної політики України щодо Криму та вправленню суто політичних помилок останнього часу стосовно цього регіону.

Українське православ'я

Нинішня «Візантія-після-Візантії», тобто Вселенський патріархат, є ключем до утворення у канонічний спосіб Української Помісної Православної Церкви, яка подолала б внутрішньоукраїнський конфесійний розкол, у перспективі – Берестейську Унію 1596 року та стала найбільшою у православному світі (за кількістю активних вірян).

Всередині східнохристиянського цивілізаційного простору існує геокультурний кордон, який проходить приблизно між Росією з одного боку та Україною й Білоруссю з іншого, заходячи на території України та Білорусі. В одному геокультурному ареалі православна церква фактично розглядається як державна чи одержавлена інституція, чиє цілепокладання та стратегія поведінки узгоджується насамперед з інтересами держави та влади. В іншому геокультурному контексті православна церква розглядається насамперед як інституція, що співвідносить себе з інтересами держави, але не підпорядковується державі, і при конфлікті держави та суспільства обирає інтереси суспільства, а не держави. Перша модель фактично є розвитком цезарепапизму, який дуже любить виставляти себе як «симфонію» світської та духовної влади (прикладів чого є чимало у сучасній Росії). Друга модель є моделлю симфонії, навіть якщо у цих країнах і церквах немає подібного самоусвідомлення. Показово, що під час української революції більшість східнохристиянських конфесій підкреслювали свою солідарність з суспільством, а не з державою. Тоді як всередині УПЦ МП було два протилежних ставлення до тих політичних подій: встати разом з іншими конфесіями – за Майдан і проти деспотичної влади (києвоцентричні кола) або навпаки: стати на бік держави та державних інституцій і засудити народний спротив (москвоцентричні кола).

Візантія та новий світобудівний проект

Східнохристиянська онтологія, антропологія, екзегетика відкривають великий обрій для створення нового «світобудівного» проекту, альтернативного нинішньому постмодерному дискурсу.

Візантійська антропологія, розвинута у Візантії розуміння багатьох сакральних тем, а також уявлення про «катехон» може стати основою для виникнення у східнохристиянському цивілізаційному ареалі нового повноцінного світобудівного проекту, заснованого на антропологічному максималізмі та соціальній солідарності. Саме пошук та побудова нового такого проекту – на зміну Модерну (Модерніті) та постмодерну – і розглядається як наріжна проблема сучасної соціальної філософії.

Отже, візантійська спадщина та візантійський дискурс, які конструктори української ідентичності впродовж останніх двох століть намагалися переважно оминати, тепер можуть стати одним із провідних джерел утворення нової ідентичності України.

Довгий час «візантійство», візантійський спадок в українській культурі розглядався як негатив, як фактор неконкурентності. Зараз, за нинішніх часів та нових умов, саме візантійська тема може стати для України фактором успішності, конкурентоздатності, універсалізму, «симфонізму», може розкрити нові обрії у побудові майбутнього.